

ההיסטוריה של הפינויים חוזרת על עצמה ועל שגיאותיה; הפינוי לא יתרום לפיתוח הנגב

פרופ' יהודה גרדוס
אוניברסיטת בן-גוריון

הדיבורים על ההתנתקות מרצועת עזה, הניצבים כיום במרכז העניין הציבורי במדינת ישראל, מזכירים לי את הפזמון מימי מלחמת העצמאות – "רבותי, ההיסטוריה חוזרת". כאיש הנגב החוקר את הנגב, וכמי שעוסק בתחום הגיאוגרפי זה עשרות שנים, כבר השתתפתי בשני מעמדי פינוי מן הסוג הזה. עכשיו, בפעם השלישית, אני מקווה שההיסטוריה לא תחזור על עצמה באופן המקובל, שלפיו איש אינו לומד מן ההיסטוריה.

הפעם הראשונה שלי הייתה בשנת 1982. בעקבות הסכם קמפ דייוויד הוקם כארץ צוות מתכננים, ואני ביניהם, שעמל ימים ולילות על הכנת תכנית לפיתוח הנגב לאחר פינוי כוחות ישראל מסיני. החלומות היו מרהיבים, אבל התוצאות מבחינת פיתוח הנגב היו עגומות מאוד. לא אגלה דבר חדש אם אספר כי בנגב הוקמו בסיסים צבאיים חשובים מאוד לביטחון המדינה, בתכנון מפורט ומדויק על פי הצרכים של משרד הביטחון. אבל את המשרד הזה לא עניינו הצרכים של המגזר האזרחי, וגם לא הקמת יישובים חדשים. התוצאה היא שהנגב נותר, לאחר הפינוי, פחות או יותר כפי שהיה.

הפעם השנייה הייתה מסוף שנות השמונים עד תחילת שנות התשעים, כאשר החל לגאות גל העלייה ההמונית מברית המועצות לשעבר. גם אז הקימה ממשלת ישראל צוות תכנון לפיתוח הנגב, שגם בו היה לי הכבוד להיות שותף. גם אז הנחו אותנו תקוות עצומות. הצוות, בראשות האלוף הרצל שפיר, הכין תכנית שנקראת "קדמת נגב". התכנית דיברה על 400 אלף עולים שיגיעו לנגב ויגרמו למהפכה גדולה. זה היה החלום. אולם המציאות הייתה עגומה במידה מסוימת, אף כי עגומה פחות מאשר בסיבוב הראשון. אמנם לא כל הציפיות והתכניות התממשו, אך בכל זאת הגיעו לנגב 120 אלף עולים מברית המועצות לשעבר ושינו את פני עיירות הפיתוח

ההיסטוריה של הפינויים חוזרת על עצמה ועל שגיאותיה; הפינוי לא יתרום לפיתוח הנגב

בנגב, את חיי החברה כהן ואת הפעילות התרבותית. ברור לחלוטין כי גיאוגרפים והיסטוריונים שילמדו את תולדות הנגב יראו בתקופה הזאת, בתחילת שנות התשעים, תקופה חשובה מאוד בתולדות התפתחות הנגב.

**"הגישה הראויה
לפיתוח הנגב
חייבת להיות שונה
לחלוטין. היא
צריכה להתמקד
בחיזוק הקיים יותר
מאשר בתוספת
יישובים חדשים."**

הפעם השלישית מתרחשת ממש עכשיו. גם הפעם הזו אפופה ציפיות גבוהות מאוד. בשעה שכולם מדברים על התנתקות ועל פינוי רצועת עזה, שבעקבותיו יבוא אולי פינוי גדול גם מיהודה ושומרון – עדיין הכל דיבורים. הפסימיות הממלאת אותי בעקבות העובדה שלא למדנו מן ההיסטוריה ממשיכה להדאיג אותי ולהעצים את החשש שגם הפעם יהיה פינוי, אבל לא ברור מה הוא יעשה לנגב. נכון שבניגוד לסיכוב השני, שבו הגיעו לנגב יותר ממאה אלף תושבים חדשים, הפעם מדובר רק בכמה אלפים, אם בכלל. אבל מבחינת

פיתוח הנגב, גם אם יגיעו אליו כמה מאות משפחות בשלב הראשון, ואולי כמה אלפי משפחות בשלב השני – אפשר וצריך לנצל את האפשרות הזו כדי שהנגב יתפתח טוב יותר ולא יישכח.

כדי להבין מה משמעות הנגב למדינת ישראל, ראוי לבחון מספר נתונים גיאוגרפיים-דמוגרפיים. בנגב מתגוררים כ־7 אחוזים מאוכלוסיית המדינה, שהם כ־600 אלף איש הפזורים על שטח המהווה 62 אחוזים משטחה של המדינה בתחומי הקו הירוק. זוהי עתודת הקרקע הגדולה ביותר של מדינת ישראל. עתודה בעלת פוטנציאל עצום לקליטת תושבים חדשים, כיוון שהיא דלילת אוכלוסין. בפועל לא כל השטח העצום הזה עומד לרשות ההתיישבות. חלקים גדולים מהנגב תפוסים על ידי שמורות טבע, שטחי אש, אזורי תעשייה ועוד. אך למרות זאת עדיין קיימים בנגב שטחים פנויים להתיישבות יותר מאשר בכל אזור אחר במדינת ישראל. למרות העובדה הברורה הזאת, אינני חסיד של שיטת הקמת יישובים חדשים. הגישה הראויה לנגב, לדעתי, חייבת להיות שונה לחלוטין. היא חייבת להתמקד בחיזוק הקיים יותר מאשר בתוספת יישובים.

כדוגמה אפשר להביא את הוויכוח הגדול שניטש לפני מספר שנים במועצה הארצית

לתכנון ולבנייה בקשר ליישוב חדש שתכננה להקים קבוצה מבני המעמד הבינוני ומעלה, אנשים עשירים מתל אביב שביקשו לבנות את ביתם לפתחו של המכתש הגדול, כשלושה-ארבעה קילומטרים מירוחם. על פניו הרעיון נראה נהדר, אבל איכשהו הגיעה תכנית היישוב לדיון בכג"ץ, ובג"ץ החליט לא להקים את היישוב הזה. לדעתי הייתה זו החלטה נכונה מאוד. לנגב לא נדרש יישוב של חבר'ה שעתידיים לבוא ולבלות בו את סוף השבוע שלהם. לעומת זאת, אילו היו החבר'ה האלה באים ואומרים: "אנחנו רוצים להקים שכונה בירוחם", הייתי מברך על כך משני טעמים. האחד – טוב שאנשים בעלי יכולת יבואו להתגורר בנגב. השני – קבוצה איכותית כזו הייתה יכולה לתרום לחיזוקו של היישוב הבעייתי ירוחם.

כל מי ששמח לדעת כי בנגב מתגוררים כ-600 אלף תושבים, חייב לעצור לרגע ולפלח את הנתון הדמוגרפי הזה. מסתבר כי מתוך האוכלוסייה הזו כ-180 אלף הם בדרוים, כלומר כרבע מאוכלוסיית הנגב, ומספרם הולך וגדל בגלל הריבוי הטבעי, המגיע בקרב הדרוים להיקפים של 4-5 אחוזים בשנה. נוסף על כך יש לדעת כי בנגב קיימת, במובהק, הגירה שלילית, בעיקר הגירה שלילית יהודית. מספר היהודים העוזבים את הנגב גדול משמעותית ממספרם של אלה הבאים אליו, וזאת בעיקר בעיירות הפיתוח וכיישובים החקלאיים.

התהליך הזה אינו אסון טבע בלתי ניתן לשליטה. עובדה: כשהוחלט לחוקק את חוקי הנגב, שבמסגרתם ניתנו הטבות לתושבי הנגב, ההגירה השלילית מהנגב פסקה, ומאזן ההגירה הפך להיות חיובי. כלומר באמצעי פשוט כמו מתן הטבות, ניתן לשכנע אנשים להמשיך להתגורר בנגב ולא לעזוב.

בהקשר הזה יש הטוענים כי ניתן "לקרב" את הנגב למרכז הארץ אם הרכבת למרכז הארץ תהיה נגישה וזמינה לתושבי הדרום. נכון כי בשנים האחרונות השתפרו מאוד שירותי הרכבת, אבל בפועל מסתבר כי הרכבת קירבה אל המרכז רק אוכלוסייה של בני המעמד הבינוני, אלה המסוגלים לעבוד בשירותים, במחקר ובפיתוח ויכולים להרשות לעצמם לשלם 500-650 ש"ח לחודש עבור נסיעה ברכבת לתל אביב. אנשי שיכון ד' בבאר שבע, תושבי ירוחם, אופקים ואף נתיבות, אינם מסוגלים לשלם את הסכומים האלה. נכון כי רכבת ישראל מעניקה כרטיס שבועי או חודשי בתנאים מועדפים לאנשים המתגוררים בפריפריה של תל אביב, אך היא אינה נותנת את האפשרות הזו לתושבי באר שבע, וחבל. כי אם באמת היה המחיר סביר, יכול

ההיסטוריה של הפינויים חוזרת על עצמה ועל שגיאותיה; הפינוי לא יתרום לפיתוח הנגב

להיות שחלק מהמובטלים בנגב מוכה האבטלה היו יכולים להגיע למרכז הארץ ולמצוא שם עבודה.

**"בנגב מתגוררים
כ-600 אלף
תושבים; הפילוח
הדמוגרפי
חושך שמתוך
האוכלוסייה הזו
כ-180 אלף הם
בדוים, כלומר
כרבע תאוכלוסיית
הנגב, ומספרם
הולך וגדל בגלל
הריבוי הטבעי,
המגיע בקרב
הבדוים להיקפים
של 4-5 אחוזים
בשנה."**

גם הרכב האוכלוסייה בנגב מקוטב מאוד ובעייתי. מצד אחד קיימת האוכלוסייה הברווית, שרמת חייה היא הנמוכה ביותר בחברה הישראלית, ומצד אחר קיימים תושבי עיירות הפיתוח, שרמת הרווחה שלהם והסטטוס החברתי-כלכלי שלהם נמוכים, ואפילו נמוכים מאוד. נוסף על אלה קיימים יישובים כמו ערד או היישובים הקהילתיים עומר, מיתר ולהבים, המצויים בסטטוס חברתי-כלכלי גבוה יותר. משמעות הדבר היא שבנגב קיימת בעיה חברתית. קיים קיטוב מסוכן. האמת היא שהנגב זקוק יותר מכל דבר אחר לאוכלוסייה מן המעמד הבינוני. אך אוכלוסייה כזו לא מגיעה, ואפילו מתרחש תהליך הפוך. אוניברסיטת בן גוריון שבבאר שבע יכולה להוות דוגמה ברורה לתהליך: רבים מחברי האוניברסיטה, בעקבות פתיחת קו הרכבת המהיר, פשוט עברו להתגורר בתל אביב, במרכז. הם אמרו לעצמם: למה לנו לגור בבאר שבע? אנחנו יכולים להגיע לבאר שבע בתוך 40 דקות, ללמד באוניברסיטה, לנסוע בחזרה ולגור באזור שרמת התרבות ואיכות החיים בו גבוהות יותר. כך התרחש התהליך שהביא לכך שהרכבת לא שירתה היטב את האינטרס החברתי בנגב.

את הבעיה הזו יכולה לפתור האוכלוסייה הטובה שתפונה מרצועת עזה ואולי מצפון השומרון, ומאוחר יותר גם ממקומות אחרים. זו אוכלוסייה חזקה מהמעמד הבינוני, אוכלוסייה משכילה בחלקה. אם חלק גדול מאוכלוסייה זו היה מגיע לנגב, אין לי ספק שהוא היה מחזק את האלמנט היצירתי-יזמי של אוכלוסיית הנגב. כדי להביא לדרום את האלמנטים החיוביים האלה, אין די בהענקת 200-300 אלף דולר למשפחה. חובת המדינה ליצור מערכת תמריצים שתאפשר למשפחה כזאת להגיע לנגב. על פי נתונים קיימים לא כדאי למפוני רצועת עזה לבוא לנגב. אם המדינה כאמת רוצה

להביא לנגב אוכלוסייה חזקה, אוכלוסייה שיכולה לתרום לאזור – עליה ליצור מערכת תמריצים וגם תעסוקה, שאיננה קיימת בשפע באזור הדרום.

מכל הטעמים האלה ברור לי כי אף שניתן להקים יישובים בנגב – ואני יודע שרבים מהיישובים בגוש קטיף מעוניינים לעבור כיחידה אחת למקום אחר – הייתי ממליץ להם ולממשלת ישראל להעניק לאלה שרוצים לבוא כ"משפחות" תמריצים ראויים, ולשכן אותם ביישוב קיים כמו ירוחם, אופקים ואפילו באר שבע. אין לי ספק שתושבים איכותיים אלה היו משתלבים בסופו של דבר ומעלים את הרמה הכללית של אותו יישוב.

כל מי שבוחן את תכניות התמ"א השונות יכול להבחין – למשל בתמ"א 35 – כי הפריסה היישובית של ישראל מתרכזת סביב ארבעה מוקדי מטרופולין: המטרופולין הצפוני, חיפה, תל אביב וירושלים. החידוש הגדול של תמ"א 31 טמון בכך שהיא מציבה גם את מרחב באר שבע כמטרופולין. חיזוק באר שבע כמוקד מטרופולין יקרין גם לעבר ערד, ירוחם, מצפה רמון, אופקים, נתיבות ואפילו שדרות. מן הטעם הזה אני ממליץ לשלטונות המדינה כי אם רוצים ליצור תהליך אמיתי של הפניית מתיישבים לנגב, יש לדאוג לכך שהם ישובצו בתוך המערך של מטרופולין באר שבע, על ידי הקמת שכונות ביישובים קיימים ולא יישובים חקלאיים חדשים. אם אנחנו עדיין חיים בחברה חלוצית, בחברה אידיאליסטית, ניתן להחזיר באנשים האלה רוח של חלוציות הקיימת בנגב. זו רוח אחרת מזו הקיימת בירושלים או בתל אביב. התושבים הטובים האלה מפיתחת רפיח התיישבו במקומותיהם על בסיס אמונתם כי השטחים האלה הובטחו להם על ידי הקדוש ברוך הוא. את האמונה הזו ניתן לגייס גם למטרות פיתוח הנגב.

אני מאמין כי אם הממשלה תעמוד מאחורי התכנית הזאת, חלק משמעותי מהתושבים האמורים להתפנות עשויים להתיישב במקומות כאלה. מחירן של הווילות הקיימות כיום בעומר, במיתר ובלהבים אינו מגיע ל-250 אלף דולר. ערכן בשוק הנדל"ן נמוך יותר. כלומר כל מתיישב יכול לרכוש וילה במיתר, בלהבים או בעומר, ובכך לתרום לאכלוסו של הנגב.

למרבה הצער, המבנה השלטוני של ישראל פועל נגד פיתוח הנגב. וכפי שהדברים נראים כיום, נראה לי שגם בסיבוב השלישי של הפינויים תחזור ההיסטוריה על עצמה, ואיש לא ילמד משגיאות העבר איך לתקן את העתיד.